

Working Paper Series 2/15

GLOBALISERING OG DET NORSKE ARBEIDSMARKEDET

Arent Skjæveland
Finansdepartementet

April 2015

Centre for Monetary Economics
BI Norwegian Business School

ISSN 1503-3031

Globalisering og det norske arbeidsmarkedet

Arent Skjæveland

April 2015

SAMMENDRAG:

I de siste tiårene har framvoksende økonomier fått en langt større rolle i den internasjonale økonomien. Arbeidskraften i disse landene er blitt tilgjengelig for industrilandenes økonomier, dels ved arbeidsinnvandring, dels ved at bedrifter har flyttet produksjonen til de aktuelle landene og dels gjennom kjøp av varer fra dem. Globaliseringen har også påvirket det norske arbeidsmarkedet på en fjerde måte – sterk vekst i Kina og andre framvoksende økonomier har økt etterspørselen etter olje og metaller. Dette har gitt oss store bytteforholdsgevinster. Her ligger mye av forklaringen på at lønningene har økt vesentlig sterkere hos oss enn hos våre handelspartnere. Dette notatet drøfter hvordan globaliseringen har påvirket det norske arbeidsmarkedet via de fire ovennevnte kanalene. I tillegg skal vi se hvordan globaliseringen har påvirket inntektsfordelingen. Her er Norge et interessant unntak; trenden internasjonalt i retning av økte forskjeller har vært langt mindre markant i Norge.

Denne artikkelen kommer i et spesialnummer av Magma om globalisering, som kommer rett over sommeren. Avdelingsdirektør Arent Skjæveland er nestleder i Økonomiavdelingen i Finansdepartementet. Han var med i Holden II- og Holden III-utvalgene og ledet sekretariatet for Holden I-utvalget. Han ledet sekretariatet for produktivitetskommissjonen fram til august i fjor, og leder nå sekretariatet for ekspertutvalget som vurderer praktiseringen av retningslinjene for bruk av oljeinntekter (Thøgersen-utvalget). Han startet sin yrkeskarriere ved å jobbe 10 år i Norges Bank, og har siden 1995 jobbet i Finansdepartementet. Takk for gode merknader fra Steinar Holden, Arne Jon Isachsen, Karsten Marshall Rieck, Sigrid Russwurm og Birger Vikøren til et tidligere utkast. Artikkelen trekker i betydelig grad på arbeidet i Produktivitetskommissjonen og i Holden III-utvalget, så takk også til dem som har bidratt der. Verken Finansdepartementet eller de som her er navngitt, kan lastes for gjenstående feil og uklartheter, og de er heller ikke ansvarlige for synspunkter i artikkelen.

Innhold

Innledning	3
Betydelige bytteforholdsgevinster	4
Økt arbeidsinnvandring	6
Utflytting av produksjonsvirksomhet.....	10
Økt import fra lavkostland	12
Globalisering og inntektsforskjeller	14
Oppsummering	17

Innledning

Fordi Kina, sentral- og østeuropeiske land og andre framvoksende økonomier de siste tiårene i økende grad har tatt del i internasjonal handel, har det globale tilbudet av arbeidskraft økt kraftig. Arbeidskraften i disse landene er dermed blitt tilgjengelig for industrilandenes økonomier, dels ved arbeidsinnvandring, dels ved at bedrifter har flyttet produksjonen til de aktuelle landene og dels gjennom kjøp av varer fra dem. Arbeidsinnvandringen til Norge har økt markert etter EU-utvidelsen i 2004, mens utflytting av produksjon og import fra lavkostland har pågått lenger.

Globaliseringen har også påvirket det norske arbeidsmarkedet på en fjerde måte. Sterk vekst i Kina og andre framvoksende økonomier har etter årtusenskiftet økt etterspørselen etter olje og metaller, som utgjør en stor andel av norsk eksport. Vi har fått høyere priser for det vi produserer, samtidig som våre inntekter har rukket lenger fordi vi har kunnet kjøpe stadig billigere ferdigvarer fra lavkostland. Denne bytteforholdsgevinsten har gitt grunnlag for sterk vekst i norsk økonomi, særlig i oljerelatert virksomhet. Her ligger mye av forklaringen på at norske lønningene har økt vesentlig sterkere enn hos våre handelspartnere.

Globaliseringen har ledet til mindre inntektsforskjeller mellom land, men økende inntektsforskjeller innad i mange land, fordi den økte tilgangen på arbeidskraft fra framvoksende økonomier først og fremst konkurrerer med arbeidskraft med lav eller ingen utdanning. At maskiner i økende grad kan erstatte manuelt arbeid, har også bidratt til å presse lønningene ned for lavt kvalifisert arbeidskraft. Økt import av varer, tjenester og arbeidskraft fra lavkostland har ført til at mange arbeidstakere i industrilandene har måttet finne nytt arbeid. Norge er unntaket hvor inntektsforskjellene ikke har økt i nevneverdig grad, samtidig som konsekvensene for sysselsettingen er blitt begrenset av den sterke oppgangen i oljeaktiviteten. Men hvor robust er dette når oljevirkomheten ikke lenger gir like sterke vekstimpulser inn i økonomien? Vi trenger ikke å gå lenger enn til vårt naboland Sverige for å finne en ganske annen utvikling med betydelig økte inntektsforskjeller.

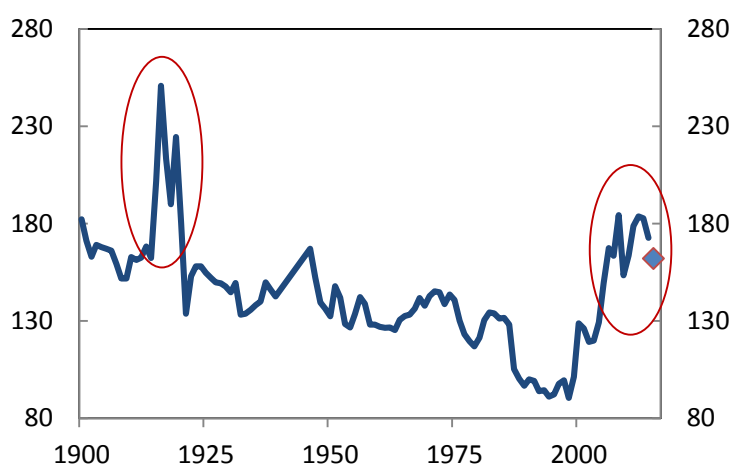
Denne artikkelen drøfter hvordan globaliseringen har påvirket det norske arbeidsmarkedet via de fire ovennevnte kanalene. Vi skal starte med bytteforholdet, og dernest ta de tre øvrige i tur og orden. Effektene på inntektsfordelingen er tema for et siste avsnitt, etterfulgt av en kort oppsummering.

Globalisering er særlig drevet av reduserte handelshindringer, lavere transportkostnader, færre restriksjoner på arbeidskraft- og kapitalmobilitet og den teknologiske utviklingen, jf. OECD (2007) og Perspektivmeldingen 2009. Hver av disse faktorene er viktige drivkrefter for et lands vekst og velstand. Samspillet mellom dem har gitt grunnlag for økt internasjonal arbeidsdeling, ved at arbeidsintensiv produksjon flyttes til land med billig arbeidskraft eller ved at den billige arbeidskraften flyttes til industrilandene. Næringsomstillingene som har fulgt av dette, har løftet produktiviteten både i industriland og i framvoksende økonomier. Integreerte verdikjeder på tvers av landegrensener er blitt stadig mer vanlig ved at deler av produksjonen skjer i lavkostland. Teknologi spres raskere mellom land.

Betydelige bytteforholdsgevinster

Selv om alle land kan høste økonomiske gevinster ved økt internasjonal integrasjon, har virkningene for Norge vært særlig gunstige, jf. de betydelige bytteforholdsgevinstene illustrert i figur 1. Sterk vekst i Kina og andre framvoksende økonomier har økt etterspørselen etter olje og metaller som utgjør en stor andel av norsk eksport, og særlig har oljeprisen økt kraftig siden årtusenskiftet. De framvoksende økonomiene har stått for hele veksten i global oljeetterspørsel etter årtusenskiftet. Samtidig har Norge kunnet kjøpe billige varer fra de samme landene, og dette er varer hvor vi i liten grad har egen produksjon. Norske arbeidsplasser har derfor i liten grad gått tapt som følge av økt import av ferdigvarer fra lavkostland.

Figur 1 Bytteforhold (eksportpriser delt på importpriser). 1900-20151. Indeks 2000=100

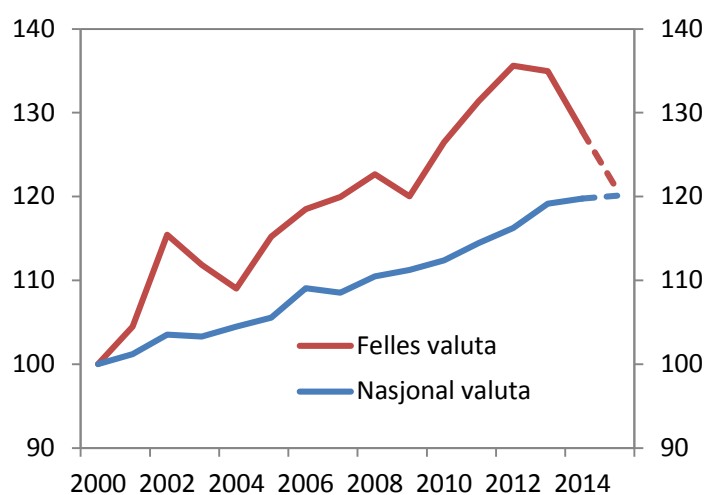
Note: Tallene for 2015 illustrerer virkningen av at valutakurser og oljepris blir liggende på nivået fra 17. april 2015 ut året, mens prisutviklingen forøvrig blir som anslått i Nasjonalbudsjettet 2015. I beregningen slår valutakursendringer rett ut i eksport- og importpriser. Kilder: Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet.

Bytteforholdet, og særlig økende oljepris før oljeprisfallet i annet halvår 2014, forklarer en tredel av vår realinntektsvekst etter årtusenskiftet. Dette har gitt sterkere vekst i norsk økonomi, særlig i oljerelatert virksomhet, men også ellers i økonomien gjennom økte lønninger og bruk av oljeinntekter over statsbudsjettet. utfordringene ved å utvinne petroleum har bidratt til viktig kompetanse- og teknologiutvikling både på sokkelen og blant underleverandører, jf. Bjørnland og Thorsrud (2014). Mange bedrifter har omstilt seg til mer lønnsom produksjon. Historisk må vi helt tilbake til perioden før og under første verdenskrig for å finne en periode med tilsvarende kraftig bedring i bytteforholdet. Den gangen var det særlig skipsfarten som opplevde kraftige prisøkninger, med overoppheting av norsk økonomi og et påfølgende meget alvorlig tilbakeslag som resultat, jf. Lie (2012) og Rødseth (2014). Slike store bytteforholdsgevinster kan således virke destabiliserende på økonomien, særlig

dersom de skulle bli reversert igjen, slik oljeprisfallet etter sommeren 2014 kan være et tegn på.

Høy oljepris og vekstimpulsene fra oljevirkomheten har bidratt til at lønningene i en årrekke har økt raskere i Norge enn i andre land, jf. figur 2. Dette gjelder ikke bare i oljerelatert virksomhet, men også i resten av økonomien – herunder tjenesteytende næringer i privat og offentlig sektor. Fra årtusenskiftet og fram til 2014 økte kostnadsnivået med 30 pst. mer i Norge enn hos våre handelspartnere. Svakere krone vil kunne reversere noe av forverringen i bedriftenes kostnadsmessige konkurranseevne.

Figur 2 Timelønnskostnader for ansatte i industrien relativt til våre handelspartnere. 2000-2015. Indeks 2000=100

*Note: Anslag basert på samme lønnsvekst som ute og kronkurs pr 17. april 2015 ut året.
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet.*

Når oljeprisen går ned og etterspørselen fra oljevirkomheten reduseres, må norske bedrifter omstille seg mot andre markeder. Det kan bli krevende dersom kostnadsnivået i Norge fortsetter å ligge langt over nivået hos våre handelspartnere. Hvis det skal være mulig å holde lønningene i Norge vesentlig høyere enn hos våre handelspartnere, også når oljevirkomheten blir mindre viktig i norsk økonomi enn i dag, kreves det antakelig at produktiviteten i norsk næringsliv må styrkes vesentlig. Alternativet er at lønnskostnadene må ned i forhold til lønnskostnadene hos våre handelspartnere, dels ved lavere nominell lønnsvekst og dels ved svakere kronkurs som gir lavere reallønn. Lønnsveksten har partene i arbeidslivet ansvaret for. Hva som skjer med kronkursen, er avhengig blant annet av oljeprisen, utsiktene for norsk økonomi og hvordan markedet reagerer på Norges Banks pengepolitikk.

Ved et gradvis fall i aktiviteten i oljenæringen, slik det er lagt til grunn blant annet i Holden III-utvalgets innstilling, vil næringslivet ha forholdsvis god tid til å omstille seg. Behovet for

tilpasninger kan imidlertid komme raskt og bli omfattende dersom oljeprisen og/eller gassprisen faller brått og blir liggende lavt lenge. Utviklingen siden sommeren 2014 gir i denne sammenheng grunn til bekymring. I første halvår 2014 lå oljeprisen på rundt 110 dollar per fat. Oljeprisen falt deretter markert og var rundt 60 dollar per fat i midten av april 2015. Terminprisene kan riktignok indikere at prisen skal noe opp igjen de nærmeste to-tre årene, men usikkerheten er stor.

På grunn av usikkerheten i oljeprisutviklingen framover presenterte Holden III-utvalget også beregninger med en vesentlig lavere oljepris. I disse beregningene forutsettes oljeprisen målt i USD å falle kraftig ved inngangen til 2015, for så å stabiliseres fra og med 2016 på i overkant av 60 2015-USD per fat, ned fra 94 USD i referansebanen. Konsekvensene for norsk økonomi avhenger av om tilbakeslaget i oljeprisen er drevet av lavere internasjonal etterspørsel eller av forhold på tilbudssiden. Virkningene blir kraftigst om det er etterspørselen som svikter. Da blir konsekvensene for norsk økonomi vesentlig mer dramatiske, med et markert tilbakeslag og en vesentlig oppgang i arbeidsledigheten.

En situasjon med kraftig fall i oljeprisen vil kreve betydelige tilpasninger både i den økonomiske politikken og i lønnsdannelsen. Historisk har reallønnsnivået i Norge tilpasset seg raskt når det har vært behov for det. Ofte har dette skjedd ved at kronekursen har svekket seg, og at lønningene ikke har økt i takt med prisene, slik at veksten i reallønningene har gått ned. Norge har slik sett hatt større reallønnsfleksibilitet enn mange andre land, slik at ledigheten ikke har trengt å øke så mye for å få kostnadsnivået ned. Holden III-utvalget framhevet at hvis vi får til dette også i årene framover, vil de realøkonomiske kostnadene ved et kraftig fall i oljeprisen begrenses. Tilpasningen av kostnadsnivået vil dempe nedgangen i sysselsettingen og i verdiskaping, og dermed også dempe økningen i ledigheten. For å få til en slik utvikling er det viktig med en felles virkelighetsforståelse. Da kan partene i arbeidslivet bidra til de nødvendige tilpasninger i kostnadsnivået uten at arbeidsledigheten går mye opp. Budskapet er klart: Hvis partene er bevisste på at de siste tiårs svært gode reallønnsvekst i stor grad er blitt drevet av betydelige bytteforholdsgevinster som ikke kan betraktes som det normale, går det bedre for norsk økonomi når bytteforholdet mot utlandet svekkes.

Lønnsoppjøret denne våren, med en ramme i frontfaget på 2,7 prosent, er et godt bidrag i så måte. Viktig er også svekkelsen i kronekursen som isolert sett har bidratt til en forbedring av den kostnadsmessige konkurranseevnen på 10-20 prosent, avhengig av hvilke sammenlikningspunkter som velges.

I årene vi har bak oss økte lønnsnivået i alle deler av økonomien. De fleste grupper har slikt sett nytt godt av bytteforholdsgevinstene og økende aktivitet i oljesektoren. Lønnsnivået må dermed tilpasses i alle deler av økonomien, ikke bare i oljereelatert virksomhet.

Økt arbeidsinnvandring

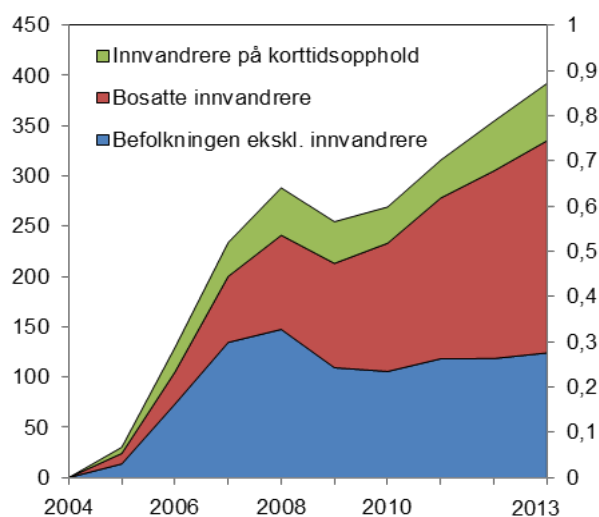
Foruten bytteforholdsgevinsten har Norge merket globaliseringen tydeligst i form økt arbeidsinnvandring, særlig fra nye EU-land etter utvidelsene fra 2004. Siden 2004 har to av

tre nye sysselsatte vært en arbeidsinnvandrer, og siden 2008 har mer enn hele veksten i sysselsettingen kommet fra arbeidsinnvandring, jf. figur 3.

Det er grunn til å regne med at det også i årene fremover vil være mange europeere som ønsker å komme til Norge for å søke arbeid. Det materielle velstands nivået er betydelig høyere i Norge enn i de fleste andre europeiske land. Tidligere innvandrere vil fungere som brohoder for ytterligere innvandring. Trolig vil det være høy arbeidsledighet i mange europeiske land i lang tid framover. Dessuten er befolkningen i EØS-området omtrent 100 ganger større enn den norske, slik at en svært liten andel av EØS-befolkningen utgjør mange for et lite land som Norge. Omfanget av innvandringen framover vil trolig i all hovedsak bli bestemt av arbeidsinnvandrernes mulighet for å få jobb i Norge.

Figur 3 Sysselsatte personer etter bostatus (1000). Akkumulert vekst fra 2004 (4. kvartal hvert år)

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Internasjonalt trekkes gjerne arbeidsinnvandring fram som en viktig faktor for økt produktivitet og økt innslag av nyskaping og innovasjon, blant annet fordi arbeidsinnvandrerne har høyere utdanning enn gjennomsnittet i befolkningen, jf. Rodrik (2011) og Rolfe m.fl. (2013). Slik har det ikke vært i Norge. Det er først og fremst tjenesteytende næringer med lav produktivitet som har vokst med tilgangen på arbeidskraft fra nye EU-land. Unntaket er kanskje oljenæringen og innenfor forskning.

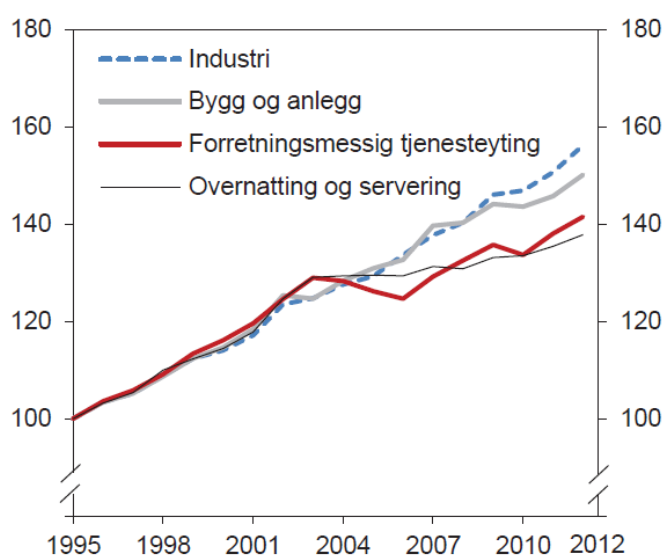
Sammenliknet med andre land er lønnsforskjellene i Norge relativt små og velferdssystemet godt. Derfor vil jobb i Norge økonomisk sett være meget gunstig for arbeidstakere med lav utdanning. Innvandrere med høy kompetanse har i mange tilfeller mindre å tjene på å komme til Norge. Høyt kvalifiserte personer som reiser ut fra Polen og andre østeuropeiske land, foretrekker land der de behersker språket, som Storbritannia, jf. Friberg m.fl. (2013).

Sammensetningen av hvilke personer som kommer til Norge, har dessuten sammenheng med hvor etterspørselen etter mer arbeidskraft har vært stor, som i bygg og anlegg.

Gevinsten ved arbeidsinnvandringen, både for innvandrerne selv og det norske samfunnet, avhenger av at innvandrerne kommer og forblir i produktive jobber. Arbeidsinnvandrere er særlig utsatt for å miste jobben ved økonomiske tilbakeslag, fordi de har dårligere språkkunnskaper og mer kortvarige ansettelsesforhold. I tillegg er de ofte sysselsatt i konjunkturutsatte næringer.

Holden III-utvalget viste til at ny arbeidsinnvandring til en viss grad utkonkurrerer lokal arbeidskraft, både norske arbeidstakere og tidligere arbeidsinnvandrere. Arbeidstakere med liten kompetanse er særlig utsatt. Reallønnsveksten i næringer med høy andel sysselsatte innvandrere, som hotell- og restaurantbransjen og forretningsmessig tjenesteyting (som inkluderer bemanningsselskapene), har vært klart lavere enn i næringer med lite bruk av utenlandsk arbeidskraft, jf. figur 4. Det skyldes at arbeidsinnvandrere ofte har lavere lønninger og dermed trekker gjennomsnittet ned, men også at lønnsveksten i disse næringene mer generelt er blitt dempet.

Figur 4 Reallønn per utførte timeverk i ulike næringer. Indeks (1995=100)

Kilde: Holden III-utvalget, figur 2.5.

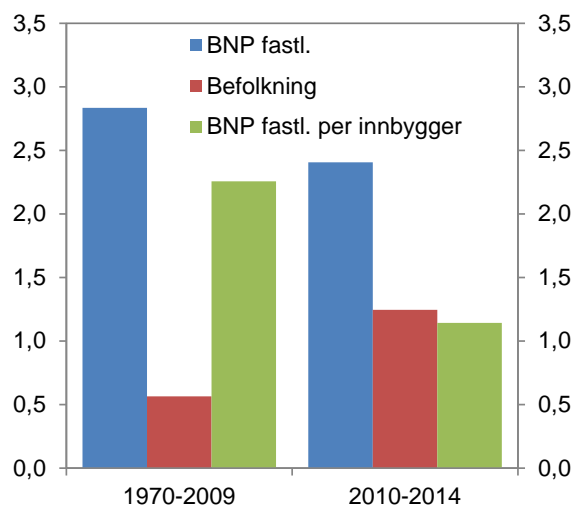
Arbeidsinnvandrere har gjennomgående lavere lønn enn norske arbeidstakere. Hvis lønns- og arbeidsbetingelsene blir for dårlige, vil innvandrernes egen gevinst ved jobben bli liten, samtidig som risikoen blir større for at lokale arbeidstakere og virksomheter som i stor grad bruker lokal arbeidskraft, blir utkonkurrert. Dette vil også kunne føre til økte inntektsforskjeller og større sosial ulikhet.

Det er iverksatt flere tiltak mot såkalt sosial dumping. Hensikten har vært å motvirke svært dårlige lønns- og arbeidsvilkår og useriøsitet blant annet i form av svart arbeid. Dette inkluderer tiltak som innføring av id-kort i flere næringer, krav om norske lønns- og arbeidsvilkår i offentlige kontrakter og bransjeprogrammer for å fremme seriøsitet og motvirke svart arbeid i særlig utsatte bransjer. Allmenngjøringsinstituttet, dvs. at minstelønnsattsene i tariffavtalene gjøres obligatoriske for alle, har også vært med på å forhindre svært lave lønninger i de fire bransjene der allmenngjøring nå gjelder (jordbruk, bygg, renhold og skips- og verfts-industrien).

Arbeidsinnvandrere som kommer til Norge, er gjerne i de mest arbeidsdyktige aldersgruppene. Andelen sysselsatte blant innvandrere fra EØS-landene i Sentral- og Øst-Europa er likevel lavere enn for samme aldersgrupper i resten av befolkningen. Ordninger som motvirker svært lave lønninger og dårlige arbeidsvilkår, vil trolig bidra til at de innvandrere som kommer, i større grad blir værende i jobb og derfor er mindre tilbøyelige til å gå over på trygdeordninger. For ytterligere å dempe presset fra innvandring på de norske velferdsordningene foreslo Brochmann-utvalget å dreie trygdeordningene i en mer aktivitetsorientert retning, og pekte da særlig på helserelaterte ytelser, overgangsstøtten til enslige forsørgere og økonomisk stønad til livsopphold. Siden lønnsnivået i Norge er til dels svært mye høyere enn i landene arbeidsvandrerne kommer fra, er poenget å begrense muligheten for å opparbeide trygderettigheter som de kan ta med seg til hjemlandet.

Den høye arbeidsinnvandringen de siste ti årene har styrket næringslivets evne til å produsere. Arbeidsinnvandringen har også avhjulpet problemer med flaskehals i enkelte næringer. BNP-veksten i fastlandsøkonomien har således holdt seg oppe, til tross for lavere vekst i produktiviteten. Målt per innbygger har imidlertid veksten i verdiskapingen i fastlandsøkonomien vært klart lavere enn det vi har sett i tidligere år, jf. figur 5. Veksten i Fastlands-BNP per innbygger har falt fra vel 2 pst. til litt over 1 pst. fra perioden 1970-2009 til årene 2010-2014.

Figur 5 Utvikling i befolkning og BNP for Fastlands-Norge, samlet og per innbygger. Gjennomsnittlig årlig vekst i prosent

Kilder: Statistisk sentralbyrå og Finansdepartementet

Arbeidsinnvandringen har også økt presset på infrastruktur, fra boliger via samferdsel og kommunale tjenester til justissektoren. Erfaringer fra Irland, Island og Spania viser at arbeidsinnvandring er konjunkturavhengig og raskt kan snu. Noe tilsvarende kan skje hos oss. Det er imidlertid grunn til å tro av tilbøyeligheten til reise tilbake til eget fødeland vil avta med botid og omfanget av opparbeidede rettigheter i norske velferdsordninger.

Den samlede virkningen av innvandring på offentlige budsjetter og verdiskaping per innbygger avhenger både av hvor fleksibelt arbeidskraften beveger seg over landegrensene og hvor godt vi lykkes med å integrere innvandrere i arbeidslivet. I årene etter EØS-utvidelsen har vi ikke hatt noe større tilbakeslag i det norske arbeidsmarkedet. Vi vet dermed ikke så mye om hvordan et omslag vil påvirke inn- og utvandringen av arbeidskraft.

Utflytting av produksjonsvirksomhet

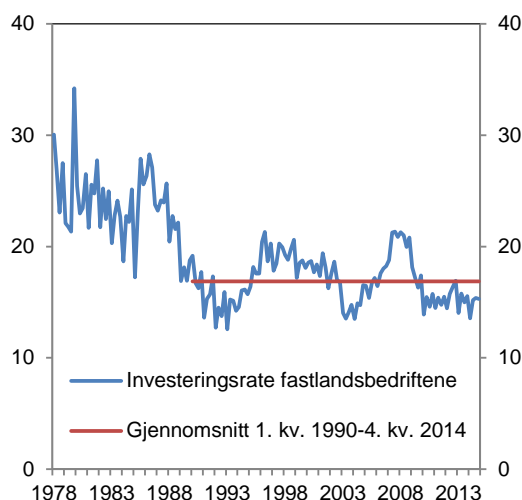
Utflytting av produksjonsvirksomhet («outsourcing») er en alternativ måte å dra nytte av det økte internasjonale tilbudet av arbeidskraft på. Integrerte verdikjeder over landegrensene, lavere transportkostnader og bedre kommunikasjonsteknologi gjør at norske bedrifter kan sette ut hele eller deler av produksjonsprosessen. Dette kan styrke lønnsomheten i bedriftene siden kostnadsnivået i Norge er høyere enn i andre land. Samtidig frigjøres arbeidskraft og andre ressurser i Norge til andre formål.

Det høye kostnadsnivået kan ha ført til flytting av produksjon til utlandet og mindre investeringer i Norge. Mens investeringene i oljevirksomheten har økt kraftig, er investeringene i fastlandsnæringene klart lavere enn i perioden før finanskrisen. Svak investeringsutvikling er noe Norge deler med flere andre OECD-land, men mange land har hatt en betydelig kraftigere nedgang etter 2008 enn Norge. Dette har dels sammenheng med den svake utviklingen i internasjonal økonomi, særlig i Europa. I mange europeiske land har dessuten redusert tilgang på kreditt begrenset muligheten for å få finansiert nyinvesteringer. Dette har i liten grad vært tilfelle i Norge. Hos oss økte dessuten investeringene i fastlandsbedriftene betydelig gjennom oppgangskonjunkturen fram til 2007, slik at nivået da finanskrisen brøt ut var svært høyt. De siste fire årene har likevel investeringsnivået i fastlandsbedriftene ligget forholdsvis lavt, jf. figur 6.

Internasjonalisering av produksjonen er ikke noe nytt fenomen. Heum (2013) viser at blant de 30 største foretakene i Norge var så mye som 59 pst. av sysselsettingen i utlandet i 2012, opp fra 48 pst. i 1996 som er det første året med data for dette. For industrien finnes data for en lengre periode. Blant de 30 største industrikonsernene var 64 pst. av sysselsettingen i utlandet i 2012, opp fra bare 6 pst. i 1975, 14 pst. i 1985, 57 pst. i 1996 og 59 pst. i 2000. Internasjonaliseringen av de største norske industrikonsernene fant således først og fremst sted i perioden 1985-1996. Endringen siden årtusenskiftet har vært mer beskjeden. Store foretak som i liten grad er internasjonalisert, finner vi i næringsmiddelindustri og detaljhandel (Norgesgruppen, Nortura og Tine), bank (DNB) og innenlandsk tjenesteproduksjon (ISS). Heum har i samme studie også undersøkt hva som driver foretakenes investeringer i utlandet. Viktigst er å få tilgang til markeder som ikke kan bearbeides like effektivt hjemmefra. Det lavere kostnadsnivået er ingen dominerende faktor.

Internasjonaliseringen er minst like sterk for foretak med opprinnelse i Sverige, Danmark og Finland, selv om kostnadsnivået der er lavere enn hos oss.

Figur 6 Investeringsrate for fastlandsbedriftene. Bruttoinvesteringer i prosent av bruttoprodukt

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Heums undersøkelse dekker kun virksomhet i utlandet som drives som en integrert del av de norske selskapene. Internasjonalisering kan også skje ved at man kjøper varer og tjenester fra utenlandske selskaper, eller ved at utenlandske selskaper starter virksomhet i Norge som tradisjonelt har vært drevet av norske selskaper. Holden III-utvalget pekte på at stadig flere norske næringer blir integrert i det internasjonale vare- og tjenestebyttet og møter internasjonal konkurranse. Det er dels et resultat av at teknologisk utvikling gjør dette mulig, for eksempel innen regnskap og IKT, men også at virksomheter i økende grad konkurrerer i andre land, som innen landtransport og bygg og anlegg.

Innenfor flere typer tjenester ser en også økende importandeler. Ifølge Gottschalk (2013) er det særlig IT-systemer, finans/regnskap/inkasso og lønns- og personaltjenester bedriftene setter ut. Begrunnelsen er tilgang til ressurser og kompetanse, samt kostnadsreduksjoner. Gjennomsnittlig besparelse ved å sette ut produksjon var 17,6 prosent ifølge outsourcingundersøkelsen i 2007. En femtedel av utsettingen var til utlandet. I en ny undersøkelse to år senere var denne andel økt til en fjerdedel. Det er flere ferske eksempler på at store oppdrag er flyttet ut av landet, slik som utvikling og drift av DNBs datasystemer og IT-, regnskaps- og kontortjenester i Statoil. Indiske Tata Consulting Services har nå utviklingskontrakter både med DNB, Posten og SAS. Gottschalk refererer til noen casestudier som viser besparelser på inntil 40 prosent etter «outsourcing». Forventet besparelse er imidlertid ofte større enn hva som faktisk realiseres, og kvaliteten av tjenestene som utenlandske produsenter leverer, er ikke alltid som forventet. Han viser til at et økende antall amerikanske bedrifter har tatt IT-funksjoner tilbake inn i virksomheten.

Brynjolfsson og McAfee (2014) peker på at globalisering kombinert med økt bruk av IKT i form av automatisering og industriroboter ikke nødvendigvis fører til at arbeidsplasser flyttes ut. Også i Kina har industrisysselsettingen falt kraftig. Arbeidskraft er blitt erstattet med maskiner, og siden lønningene har gått markert opp, har enklere arbeidsoppgaver blitt flyttet til land med lavere lønnsnivå som Indonesia og Vietnam, jf. Rein (2012). Brynjolfsson og McAfee framholder at lavt betalt arbeidskraft ikke lenger i samme grad som tidligere er et konkurransefortrinn for Kina og andre framvoksende økonomier når maskiner kan gjøre jobben enda billigere og mer pålitelig. Med samme utgangspunkt skriver Teknologirådet (2013) at avanserte roboter, 3D-printing og nye digitale forretningsmodeller kan få norsk industri inn i en ny epoke. Ett av Norges største verft, Kleven Verft, flyttet nylig skrogproduksjon fra Polen hjem til Ulsteinvik. Om lag 100 millioner kroner var da investert i Ulsteinvik, blant annet i en ny produksjonshall som åpnet sommeren 2013. Her står roboter for sveising som tidligere ble gjort manuelt, først i Norge, så i Polen, jf. Aftenposten (2013). De nye robotene kan gjøre sveisearbeidet mellom ti og tyve ganger raskere enn levende sveisere.

Negative effekter på sysselsettingen i Norge som følge av utflytting av produksjon er så langt blitt begrenset av sterk vekst i etterspørselen fra oljevirksomheten og en generelt sterk vekst i norsk økonomi. Sysselsettingen har holdt seg høy og arbeidsledigheten lav. Etter hvert som arbeidsoppgaver er blitt flyttet ut, har arbeidstakerne klart å omstille seg til annen, og mer lønnsom, virksomhet. Slike omstillinger av arbeidskraften til mer produktive jobber er en nødvendig respons på globalisering.

Fram til finanskrisen var slike omstillinger et generelt trekk også for andre OECD-land, jf. OECD (2007). Etter finanskrisen ser det ut til at de nødvendige omstillingene er blitt mer krevende. Cowen (2013) peker på at kombinasjonen av globalisering, kunnskapsbasert teknisk framgang og økende anvendelse av digital teknologi har gjort at mange jobber med middels lønnsnivå i USA er blitt borte det siste tiåret. Veksten i amerikansk sysselsetting har først og fremst kommet i jobber med lav lønn.

I avsnittet om globalisering og inntektsforskjeller kommer vi tilbake til faktorer som er viktige for omstillingsevnen i økonomien.

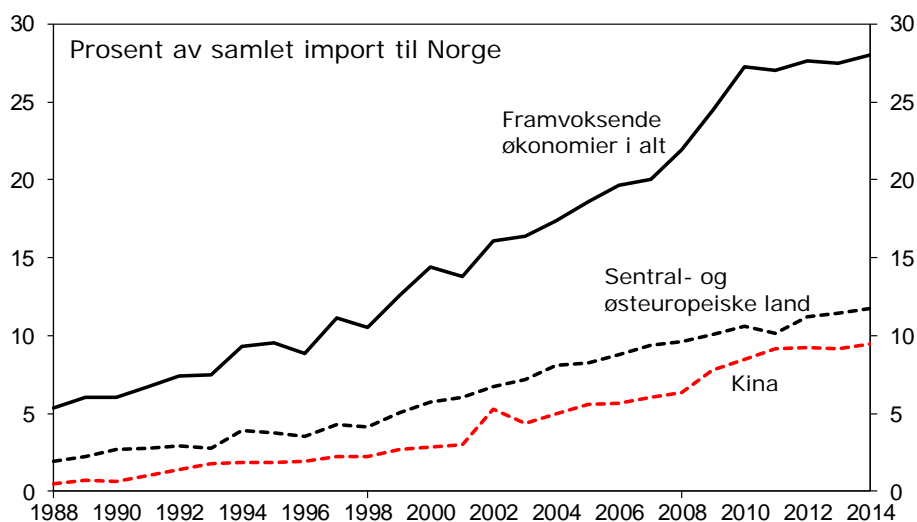
Økt import fra lavkostland

Å øke importen fra Kina og andre lavkostland er en tredje måte å dra nytte av det økte internasjonale tilbudet av arbeidskraft på. Norsk import fra framvoksende økonomier har tiltatt betydelig de siste tiårene. Over en fjerdedel av total norsk import kommer nå fra framvoksende økonomier, opp fra vel 5 prosent i 1988 og litt under 15 prosent ved årtusenskiftet, jf. figur 7.

Kina alene står nå for nærmere 10 prosent av Norges totale import. Kina er dermed den tredje største eksportøren av varer til Norge, etter Sverige og Tyskland. Deretter følger Storbritannia, USA og Danmark, men importen fra hvert av disse tre landene utgjør bare to tredjedeler av importen fra Kina. Går vi tilbake til 1988, utgjorde import fra Kina bare

0,5 prosent av samlet import, og Kina var helt nede på 29. plass blant de største eksportørene til Norge, bak land som Sovjetunionen, Hong Kong, Taiwan, Sør-Korea og Øst-Tyskland. Ved årtusenskiftet utgjorde importen fra Kina knapt 3 prosent av total import, og Kina var på 11. plass blant de største eksportørene til Norge.

Figur 7 Import fra framvoksende økonomier. Prosent av samlet import til Norge

Note: Hvilke land som er framvoksende økonomier, er ikke klart definert. IMF (2014) angir følgende 24 land: Argentina, Brasil, Bulgaria, Chile, Colombia, Filipinene, India, Indonesia, Kina, Latvia, Litauen, Malaysia, Mexico, Pakistan, Peru, Polen, Romania, Russland, Sør-Afrika, Thailand, Tyrkia, Ukraina, Ungarn og Venezuela. Siden formålet med analysen i denne artikkelen er utviklingen over en forholdsvis lang periode, er også Sør-Korea og Vietnam inkludert. Dessuten er alle de 21 sentral- og østeuropeiske landene tatt med, samt tidligere land som har omfattet samme landområder i løpet av perioden figuren dekker. Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Importen fra sentral- og østeuropeiske land har over den samme perioden økt enda sterkere enn importen fra Kina, fra knapt 2 prosent i 1988 (hvorav nesten alt fra Sovjetunionen) til nærmere 12 prosent i 2014. Polen er den klart største eksportøren til Norge, fulgt av Russland, Tyrkia og Litauen.

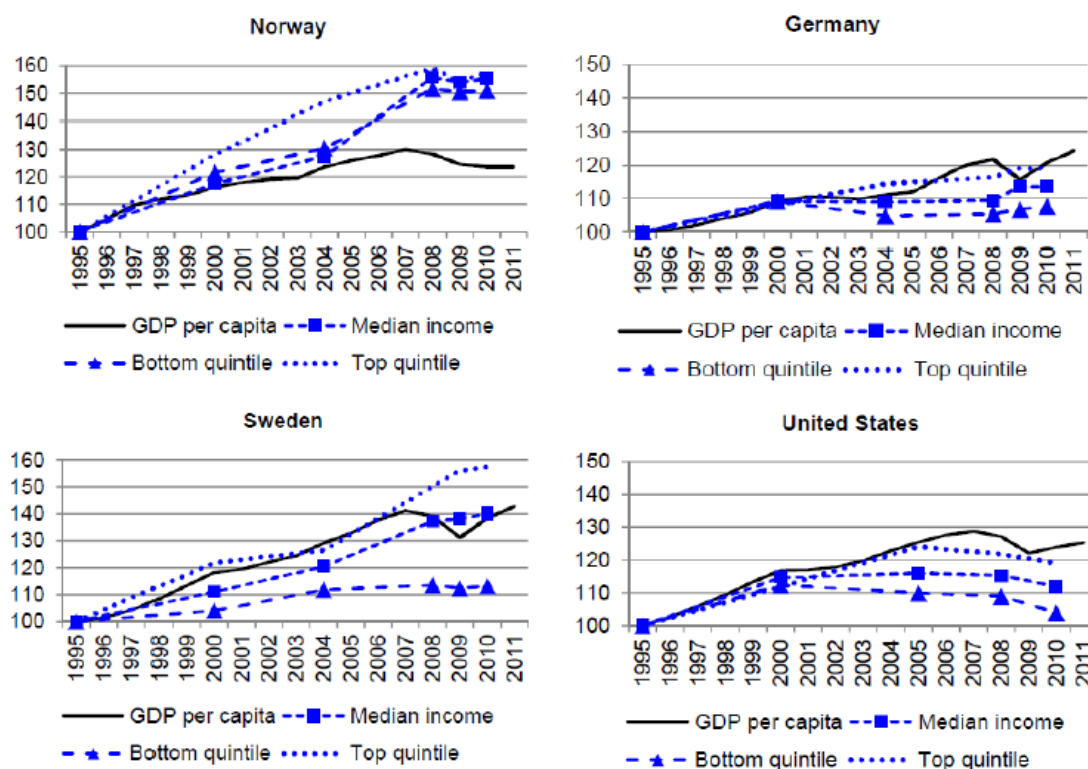
Acemoglu m.fl. (2014) finner at økt import fra lavkostland har ført til at mange arbeidstakere har måttet finne nytt arbeid, og at dette er hovedårsaken til den svake utviklingen i sysselsettingen i amerikansk industri siden årtusenskiftet. Balsvik m.fl. (2013) finner tilsvarende effekter i Norge, men vesentlig svakere enn i USA. De anslår at omtrent en tredjedel av nedgangen i norsk industrisysselsetting i perioden 1996-2007 kan forklares med økt konkurranse fra Kina. En vesentlig årsak til den svakere effekten hos oss er trolig liten egenproduksjon av de ferdigvarene vi importerer fra Kina.

Balsvik m.fl. (op.cit.) finner videre at arbeidstakere med lav utdanning enten er blitt arbeidsledige eller har falt ut av arbeidsstyrken, men at lønnsnivået forble upåvirket.

Globalisering og inntektsforskjeller

Økende globalisering skulle ifølge Stolper-Samuelsens faktorprisutjevningsteorem lede til en gradvis utjevning av lønningene mellom land for samme typen arbeidskraft, jf. Norman (2000). Internt i mange industriland har dette gitt økende lønnsforskjeller hvor grupper med lite utdanning har sakkett akterut, jf. figur 8. I Norge har vi så langt sett lite av dette. Hos oss har inntektene både i topp og bunn fulgt gjennomsnittet ganske tett. Vi trenger ikke å gå lenger enn til vårt naboland Sverige for å finne en ganske annen utvikling. I USA har den nederste femtedelen (kvintilen) av inntektsfordelingen knapt hatt noen realinntektsvekst siden 1995. Siden årtusenskiftet har det vært en nedgang i inntekten for denne gruppen.

Figur 8 Reell utvikling i husholdningsinntekt på ulike inntektsnivåer. Median, øverste kvintil, nederste kvintil og BNP per capita. 1995 = 100

Kilde: Causa m.fl. (2014).

De økende inntektsforskjellene, særlig i USA, har gitt opphav til en interessant akademisk debatt om globaliseringens konsekvenser.¹ Bare noen måneder før Paul Krugman i 2008 fikk nobelprisen i økonomi for sine bidrag innenfor handelsteori, startet han et foredrag med følgende utsagn: «This paper is the manifestation of guilty conscience.» Det Krugman hadde dårlig samvittighet for, var at han hadde oversett hvordan globaliseringen påvirker inntektsfordelingen. Siden midt på 1990-tallet hadde Kina vunnet betydelige

¹ Rodrik (2011, kapittel 4) gir en kort oppsummering av denne debatten, med referanse blant annet til bidragene fra Paul Krugman, Larry Summers, Alan Blinder og Jagdish Bhagwati.

markedsandeler i USA og presset ned lønningene for arbeidere i den nederste delen av inntektsfordelingen. Det var ikke lenger slik at globaliseringen «lifts all boats», slik det dominerende synet tidligere hadde vært.

Og Krugman er ikke alene. Larry Summers, tidligere sjeføkonom i Verdensbanken og finansminister under president Clinton, uttrykte bekymring for at globalisering ikke lenger var «a good deal» for typiske arbeidere. Alan Blinder, tidligere visesentralbanksjef i USA, advarte mot «disruptive effects» som følge at den teknologiske utviklingen hadde gjort mange flere jobber utsatt for internasjonal konkurranse, ikke bare i industri, men i mange tjenesteytende næringer. Omfanget av jobber som kunne settes ut, anslo han til det dobbelte eller tredobbelte av sysselsettingen i industrien. Blinder pekte derfor på at vi ikke kan være sikre på at den nye bølgen med globalisering tjener de mange, og ikke bare de få.

Jagdish Bhagwati, professor ved Colombia University og en sterk tilhenger av frihandel, mener at Krugman, Summers og Blinder overdriver konsekvensene for inntektsforskjellene av handel med lavkostland. Bhagwati framholder at hvis handel leder til økte inntektsforskjeller, bør det møtes med utbygging av sosiale sikkerhetsnett og hjelp til omstilling – og ikke proteksjonisme. Problemet er at slike mekanismer for omfordeling og omstilling i liten grad er utbygd i mange land, herunder USA.

Det er heller ikke politisk lett å få til. Ulltveit-Moe (2014) peker på at det er blitt vanskeligere å føre fordelingspolitikk blant annet fordi kapital og bedrifter er blitt mye mer mobile – de stemmer med føttene, og flytter dit skatten er lavest, alt annet like.

Det er flere grunner til at Norge skiller seg så markert fra mange andre land hva gjelder virkningene på inntektsfordelingen av den tiltakende globaliseringen. Tiltakene vi har satt inn mot sosial dumping er én medvirkende faktor. Måten norske lønnsoppgjør gjennomføres på, med en sterkt koordinert lønnsdannelse, er en annen. Våre universelle og ganske sjenerøse velferdsordninger, som ikke er knyttet til den enkelte bedrift slik som helseforsikringer i USA, reduserer dessuten usikkerheten for arbeidstakere som blir berørt av omstilling. Barth og Moene (2014) og Stiglitz (2014) poengterer både disse og andre trekk ved den norske samfunns- og arbeidslivsmodellen som bidrag til høy omstillings- og innovasjonsevne og god produktivitetsutvikling, uten at det går utover tiltakende forskjeller i inntekt. Et system med lokale forhandlinger i industrien der produktivitetsvekst er et av kriteriene for lønnsvekst, demper motstanden mot omstillinger. Et høyt utdanningsnivå, blant annet som følge av gratis høyere utdanning og et forholdvis gunstig studiefinansieringssystem, letter omstillingene og styrker Norges evne til å håndtere de utfordringer globaliseringen skaper for inntektsfordelingen.

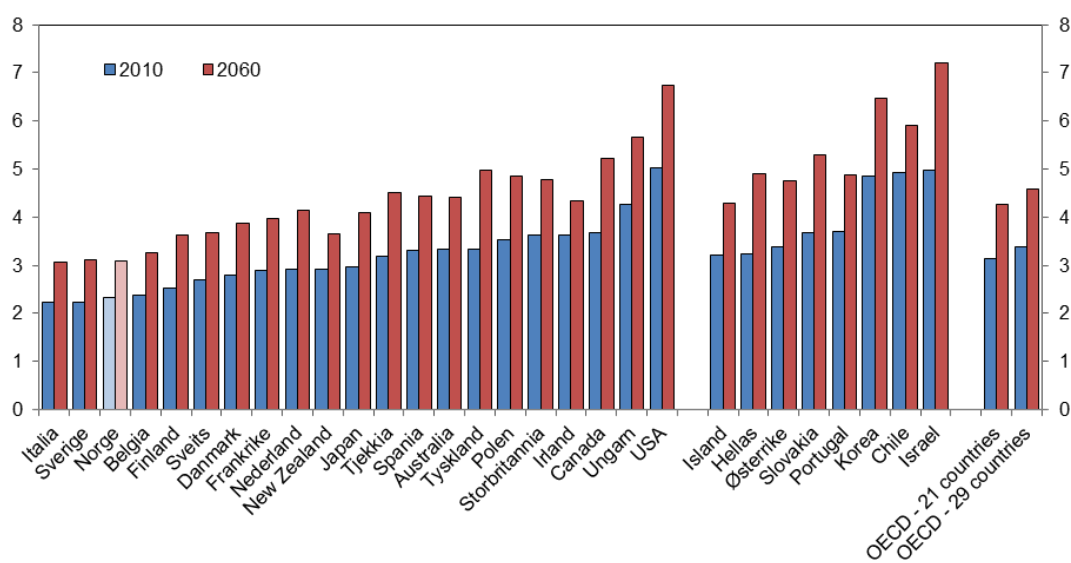
I denne sammenheng er det interessant å merke seg den stigende bekymringen i USA for at fallende realinntekt for husholdninger med middels og lave inntekter, kan svekke landets vekstevne ved at relativt sett færre får råd til å ta høyere utdanning, jf. Wolf (2014), Yellen (2014) og Piketty (2014, kapittel 13).

Ifølge OECDs vekstscenarier mot 2060 vil den sterke veksten i framvoksende økonomier bidra til en omfattende inntektsutjevning mellom land, men internt i hvert land anslår OECD at inntektsforskjellene vil øke markert siden veksten i stor grad er drevet av kunnskapsbasert,

teknisk framgang. I et gjennomsnittlig OECD-land vil lønnsforskjellene fram til 2060 kunne øke opp til samme nivå som i USA ligger på i dag, jf. figur 9. Lønnsforskjellene i Norge i 2060 vil ifølge OECD bringes opp til det som i dag er gjennomsnittet for OECD-landene.

Piketty (2014, kapittel 8) er mer tvilende til om det er kunnskapsbasert teknisk framgang som er årsaken til de økende lønnsforskjellene de siste tiårene. Han mener at det i stedet er kraftig økte lønninger for toppledelsen i bedriftene, særlig i USA og til dels også i øvrige anglosaksiske land, som har ligget bak de økte inntektsforskjellene. Man har ikke sett tilsvarende utvikling i kontinental-Europa og Japan.

Figur 9 Lønnsulikhet (D9/D1) 2010 og 2060

Note: D9 er lønnsinntekten for den øverste delen av den niende desilen, dvs. for den lønnstakeren som har 10 pst. av fordelingen over seg og 90 pst. under seg. D1 er lønnsinntekten for den øverste delen av den første desilen, dvs. for den lønnstakeren som har 90 pst. av fordelingen over seg og 10 pst. under seg. Forholdet mellom disse to tallene brukes ofte som et mål på lønnsulikhet. Kilde: Braconier m.fl. (2014) og Braconier og Ruiz-Valenzuela (2014).

Brynjolfsson og McAfee (2014) illustrerer betydningen av kunnskapsbasert teknisk framgang ved å vise til de to fotoselskapene Instagram og Kodak. Et team på 15 personer skapte Instagram, som er en enkel app som ved utgangen av fjoråret hadde over 300 millioner brukere som har delt over 20 milliarder bilder. Femten måneder etter oppstarten ble Instagram i april 2012 solgt til Facebook for 1 milliard USD. Bare noen måneder etter gikk Kodak, sin tids Instagram, konkurs etter 132 års drift. Kodak sysselsatte på det meste hele 145 000 personer, og indirekte mange tusen flere i detaljistleddet rundt omkring i verden. Ved overgangen til digitale bilder og digital billeddeling er disse arbeidsplassene blitt overflødige. Samtidig kan entreprenører som klarer å utnytte de muligheter som IKT-teknologien gir, slik de 15 som skapte Instagram gjorde, raskt bli svært rike.

Her ligger et dilemma ifølge Brynjolfsson og McAfee. I det de kaller «den første maskinalderen» – Kodaks tidsalder – økte produktivitet, sysselsetting og medianinntektene i takt. I «den andre maskinalderen» – IKT-teknologiens æra – er veksten i produktiviteten i større grad frakoblet fra utviklingen i sysselsetting og inntekt. En tjeneste kan tilbys nærmest til uendelig mange til en marginalkostnad som er nær null. Man får dermed en kunnskapsbasert teknisk framgang som gir store inntektsmuligheter for dem som kan utnytte teknologien, mens arbeidstakere med lav eller ingen utdanning får svekket sine inntektsmuligheter. Resultatet er markert økende inntektsforskjeller.

Cowen (2013) peker også på at kombinasjonen av globalisering, kunnskapsbasert teknisk framgang og økende anvendelse av digital teknologi vil medføre økende inntektsforskjeller. At mange jobber med middels lønnsnivå har blitt borte i USA det siste tiåret, mens veksten i sysselsettingen særlig har kommet i jobber med lav lønn, tolker Cowen som at den midtre delen av inntektsfordelingen tynnes ut – eller for å si det med tittelen på Cowens bok; «Average is over». Enten behersker man teknologien og har lyse inntekts- og jobbutsikter. Eller så gjør man det ikke, med fallende realinntekt og større problemer med å få seg jobb som resultat.

Går vi igjen tilbake til figur 8, er det slående hvor mye mer husholdningsinntektene i Norge har økt enn BNP per capita – et avvik vi ikke finner for de andre landene i figuren. Forklaringen er de store bytteforholdsgevinstene etter årtusenskiftet, jf. omtalen over. Her ligger mye av forklaringen på at lønnsnivået for sysselsatte i norsk industri i 2014 lå hele 47 prosent høyere enn hos våre handelspartnere i EU. I forhold til Sverige, Danmark og Tyskland var forskjellen 20-25 prosent, og i forhold til Polen var lønnsnivået i Norge mer enn 6 ganger høyere, målt i felles valuta. Sammenliknet med Kina og andre framvoksende økonomier er forskjellen enda større.

Oppsummering

I denne artikkelen har vi sett hvordan globaliseringen har påvirket det norske arbeidsmarkedet. Den økte rollen Kina, sentral- og østeuropeiske land og andre framvoksende økonomier nå spiller i det internasjonale varebyttet, har økt det globale tilbudet av arbeidskraft. Industrilandenes økonomier har fått tilgang på denne arbeidskraften gjennom tre kanaler – gjennom kjøp av ferdigvarer fra disse landene, ved at bedrifter har flyttet produksjonen til de aktuelle landene og ved arbeidsinnvandring.

Økende globalisering og kunnskapsbasert teknisk framgang har i mange land ledet til økende lønnsforskjeller, i favør av dem som sitter på kunnskapene. Grupper med lite utdanning har sakkert akterut, og i noen land har også medianinntekten reelt sett falt. I Norge har vi så langt sett lite av dette. Hos oss har inntektene både i topp og bunn fulgt gjennomsnittet ganske tett.

Våre universelle og ganske sjenerøse velferdsordninger kan gjøre oss bedre i stand til å takle de omstillingene som globaliseringen medfører. Et høyt utdanningsnivå trekker i samme retning. Tiltakene vi har satt inn mot sosial dumping kan også spille en rolle. Måten norske

lønnsoppgjør gjennomføres på, med en sterkt koordinert lønnsdannelse, er nok en medvirkende faktor.

Men som vi har belyst i denne artikkelen, er det også trekk ved globaliseringen som har virket annerledes på Norge enn på de fleste andre land. Vi har hatt lite egenproduksjon av den typen ferdigvarer vi har kunnet importere fra Kina og andre lavkostland, og få arbeidsplasser har dermed gått tapt. Sterk vekst i Kina og andre framvoksende økonomier har dessuten drevet opp oljeprisen, og dermed aktiviteten på norsk sokkel. Dette har gitt betydelige vekstimpulser til norsk fastlandsøkonomi og bidratt til at norsk lønnsnivå bare fra årtusenskiftet og fram til 2014 har økt med 30 prosent mer enn hos våre handelspartnere, målt i felles valuta. Det økte lønnsnivået har omfattet alle grupper, ikke bare dem som jobber i oljerelatert virksomhet og ikke bare dem med høy utdanning.

Bytteforholdsgevinster og økende oljeaktivitet vil neppe fortsette å dra opp veksten i norsk økonomi, snarere tvert imot. Framskrivningene i Holden III-utvalget, som ble laget mens oljeprisen fortsatt var høy, pekte i retning av at etterspørselen fra oljenæringen mot fastlandsøkonomien ville halveres fram til 2030. Fallet i oljeprisen kan gjøre at nedgangen blir brattere og kommer raskere. Da vil omstillingsevnen i norsk økonomi bli satt alvorlig på prøve, og kostnadsnivået må vesentlig ned. En rask tilpasning uten at arbeidsledigheten går mye opp, vil være lettere å oppnå hvis partene er bevisste på at de siste tiårs svært gode reallønnsvekst i stor grad er blitt drevet av betydelige bytteforholdsgevinster som ikke kan betraktes som det normale. Over tid vil et vesentlig høyere kostnadsnivå enn hos våre handelspartnere kreve et tilsvarende høyere produktivitetsnivå. At vi har vært heldig med prisene på varene vi selger, særlig siden årtusenskiftet, har gjort denne sammenhengen mindre tydelig.

Skulle det bli nødvendig med en omfattende tilpasning av det norske kostnadsnivået, kan vår jevne inntektsfordeling komme under press. Typisk vil de med lavest utdanning og dårligst kvalifikasjoner merke et tilbakeslag i arbeidsmarkedet først. Norge kan da komme til å skille seg mindre fra andre land, ved at vi også hos oss vil se økende inntektsforskjeller.

Referanser

Acemoglu, Daron, David Autor, David Dorn, Gordon H. Hanson og Brendan Price (2014): *Import Competition and the Great U.S. Employment Sag of the 2000s*, NBER Working Paper No. 20395, august 2014.

Aftenposten (2013): *Roboter flytter produksjon hjem igjen*, Aftenposten 6. august 2014, <http://www.aftenposten.no/okonomi/Roboter-flytter-produksjon-hjem-igjen-7271521.html>.

Balsvik, Ragnhild, Sissel Jensen og Kjell G. Salvanes (2014): *Made in China, sold in Norway: Regional labor market effects in Norway of an import shock*, Discussion Paper fra Norges Handelshøyskole, juni 2014.

Barth, Erling og Kalle Moene (2014): *Innovasjon, kunnskap og omstillinger - reell versus ideell konkurranse*, notat skrevet for Produktivitetskommissjonen. Elektronisk publisert på: www.produktivitetskommissjonen.no.

Bjørnland, Hilde C. og Leif Anders Thorsrud (2014): *Boom or gloom? Examining the Dutch disease in two-speed economies*, Working Paper 12/2014, Norges Bank.

Braconier, Henrik, Giuseppe Nicoletti og Ben Westmore (2014): *Policy Challenges for the Next 50 Years*, OECD Economic Policy paper No. 9, OECD juli 2014.

Brynjulfsson, Eric og Andrew McAfee (2014): *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*, W. W. Norton & Company, New York.

Causa, Orsetta, Sonia Araujo, Agnès Cavaciuti, Nicolas Ruiz og Zuzana Smidova (2014): *Economic Growth from the Household Perspective: GDP and income distribution developments across OECD countries*, OECD Economics Department Working Papers No. 1111, 14. april 2014.

Cowen, Tyler (2013): *Average is over: Powering America beyond the age of the great stagnation*, Penguin Group, New York.

Friberg, Jon H., Jon Erik Dølvik og Line Eldring (2013): *Arbeidsmigrasjon til Norge fra Øst- og Sentral-Europa*, Temanotat Forskningsrådet.

Gottschalk, Peter (2013): *Outsourcing – hva viser forskning om mål og resultat? Flytting av arbeidsoppgaver til utlandet*, rapport skrevet for Finansforbundet, <https://www.finansforbundet.no/sourcing/>.

Heum, Per (2013): *Vekst og internasjonalisering i norske storforetak* i Vedlegg til NOU 2013:13: Lønnsdannelsen og utfordringer for norsk økonomi, http://www.regjeringen.no/pages/38553339/sarskilt_vedlegg_nou2013_13.pdf.

IMF (2014): *World Economic Outlook*, oktober 2014.

Lie, Einar (2012): *Norsk økonomisk politikk etter 1905*, Universitetsforlaget.

Meld. St. 1 (2014-2015): *Nasjonalbudsjettet 2015*.

Norman, Victor D. (2000): *Lokalisering av næringsvirksomhet*, vedlegg 9 i Holden I-utvalgets rapport (NOU 2000: 21 En strategi for sysselsetting og verdiskaping).

- NOU 2011:7 *Velferd og migrasjon – Den norske modellens framtid* (Brochmann-utvalgets innstilling).
- NOU 2013:13 *Lønnsdannelsen og utfordringer for norsk økonomi* (Holden III-utvalgets innstilling).
- NOU 2015:1 *Produktivitet – grunnlag for vekst og velferd* (Produktivitetskommisjonens første rapport).
- OECD (2007): *Making the most of globalisation*, kapittel 3 i OECD Economic Outlook No. 81, juni 2007. <http://www.oecd.org/eco/outlook/38628438.pdf>
- Piketty, Thomas (2014): *Capital in the twenty-first century*, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rein, Shaun (2012): *The end of cheap China: Economic and cultural trends that will disrupt the world*, John Wiley & Sons, New Jersey.
- Rodrik, Dani (2011): *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*, W.W. Norton & Company.
- Rolfe, Heather, Cinzia Rienzo, Mumtaz Lalani og Jonathan Portes (2013): *Migration and productivity: employers' practices, public attitudes and statistical evidence*, NIESR.
- Rødseth, Asbjørn (2014): *Høg fart og hard landing*, i Finansdepartementet 200 år – Norsk økonomi fra bankerott til overskudd, Finansdepartementet.
- Slettvåg, Bjørnar K. (2013): *Flere fremvoksende økonomier inkluderes i Norges Banks handelspartneraggregat*, Norges Bank Staff Memo nr. 12/2013.
- St.meld. nr. 9 (2008–2009): *Perspektivmeldingen 2009*.
- Stiglitz, Joseph E. (2014): *Leaders and Followers: Perspectives on the Nordic Model and the Economics of Innovation*, Working Paper 20493, National Bureau of Economic Research.
- Teknologirådet (2013): *Made in Norway? Hvordan roboter, 3D-printere og digitalisering gir nye muligheter for norsk industri*, august 2013. Elektronisk publisert på: www.teknologiradet.no.
- Ulltveit-Moe, Karen Helene (2014): *Gevinstfordeling*, kronikk i Dagens Næringsliv, 31. oktober 2014.
- Wolf, Martin (2014): *Why inequality is such a drag on economies*, Financial Times 30. september 2014.
- Yellen, Janet (2014): *Perspectives on Inequality and Opportunity from the Survey of Consumer Finances*, tale på en konferanse om Economic Opportunity and Inequality, Federal Reserve Bank of Boston, Boston, Massachusetts, 17. oktober 2014. <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/yellen20141017a.htm>

Working Paper Series

- 1/10 **Isachsen, Arne Jon**
Finanskrisen – Konsekvenser for USA
- 2/10 **Isachsen, Arne Jon**
Korrupsjon i Kina – Kommet for å bli?
- 3/10 **Isachsen, Arne Jon**
Om spekulasjon i valutamarkedet
- 4/10 **Steigum, Erling**
Norsk økonomi etter 1980 – fra krise til suksess
- 5/10 **Isachsen, Arne Jon**
Fortellinger om samfunnet
- 6/10 **Isachsen, Arne Jon**
Hva Kina vil
- 7/10 **Isachsen, Arne Jon**
Kinas makt
- 1/11 **Børsum, Øystein**
Exchange Rate Risk in the Government Pension Fund Global
- 2/11 **Isachsen Arne Jon**
Penge- og valutapolitikk i Kina
- 3/11 **Alstadheim Ragna**
Om nye virkemidler i pengepolitikken – avgrensning mellom pengepolitikken og finanspolitikken
- 4/11 **Isachsen Arne Jon**
Økonomi er risikosport
- 5/11 **Steigum Erling**
The Norwegian Banking Crisis in the 1990s: Effects and Lessons
- 6/11 **Isachsen Arne Jon**
Felles valuta krever felles vaner
- 1/12 **Isachsen Arne Jon**
Is China Falling Apart?
- 2/12 **Isachsen Arne Jon**
På vandring
- 3/12 **Nerheim, Reidun Grue**
Investeringsstrategien for statens pensjonsfond utland
- 4/12 **Steigum, Erling**
Sovereign wealth funds for macroeconomic purposes
- 1/13 **Isachsen, Arne Jon**
Bollinger champagne

Working Paper Series

- 2/13 **Mork, Knut Anton**
Etter oljen: Utfordringer for norsk økonomi
- 3/13 **Andersen, Torben M.**
Finanspolitikk og den økonomiske og monetære union
- 4/13 **Isachsen, Arne Jon**
Bank og Finans – Hva har hendt? Og hva har vi lært?
- 5/13 **Utne, Amund**
EØS-avtalen
- 6/13 **Isachsen, Arne Jon**
Stabilt eller robust?
- 7/13 **Bjørnland, Hilde C. and Leif Anders Thorsrud**
Ringvirkninger
Norsk økonomi og olje
- 8/13 **Isachsen, Arne Jon**
De gamle er eldst
- 1/14 **Steigum, Erling and Øystein Thøgersen**
A crisis not wasted – Institutional and structural reforms behind Norway's strong macroeconomic performance
- 2/14 **Isachsen, Arne Jon**
Ulikhetens pris
- 3/14 **Høien, Torgeir**
Nibor-mysteriet
- 4/14 **Isachsen, Arne Jon**
Noen betraktninger om Oljefondet
- 5/14 **Isachsen, Arne Jon**
Bank og pølsebod – Hva er forskjellen?
- 6/14 **Aamdal, Kyrre**
NIBOR – Intet mysterium
- 7/14 **Høien, Torgeir**
Piketty's laws and logic
- 8/14 **Isachsen, Arne Jon**
Når forskjellene blir for store
- 1/15 **Isachsen, Arne Jon**
Mye vil ha mer
- 2/15 **Skjæveland, Arent**
Globalisering og det norske arbeidsmarkedet

Norges Bank Watch Report Series

- No 1/2000** **Hamilton, Carl , Øystein Thøgersen, Marianne Andreassen og Harald Magnus Andreassen**
Norsk pengepolitikk, Norges Banks rolle og bankens gjennomføring av pengepolitikken i 1999 og første del av 2000
- No 2/2001** **Andreassen, Harald Magnus, Paul De Grauwe, Haakon Solheim and Øystein Thøgersen**
A review of inflation targeting, the Norwegian monetary regime and its institutional arrangements and Norges Bank's actual monetary policy and communication
- No 3/2002** **Svensson, Lars E. O., Kjetil Houg, Haakon O. Aa. Solheim and Erling Steigum**
An Independent Review of Monetary Policy and Institutions in Norway
- No 4/2003** **Ekeli, Thomas, Anne Kari Haug, Kjetil Houg and Erling Steigum**
An Independent Review of Monetary Policy in Norway.
- No 5/2004** **Bjørnland, Hilde C., Thomas Ekeli, Petra M. Geraats and Kai Leitemo**
An Independent Review of Monetary Policymaking in Norway.
- No 6/2005** **Dørum, Øystein, Steinar Holden and Arne Jon Isachsen**
An Independent Review of Monetary Policymaking in Norway.
- No 7/2006** **Dørum, Øystein and Steinar Holden**
An Independent Review of Monetary Policymaking in Norway.
- No 8/2007** **Goodfriend Marvin, Mork Knut Anton and Söderström Ulf**
An Independent Review of Monetary Policymaking in Norway.
- No 9/2008** **Juel Steinar, Molnar Krisztina and Røed Knut**
An Independent Review of Monetary Policymaking in Norway.
- No 10/2009** **Bergman Michael, Juel Steinar and Steigum Erling**
Monetary Policy and the Financial Turmoil.
- No 11/2010** **Bjørnland Hilde C., Clarida Richard, Holvik Elisabeth and Steigum Erling**
An Independent Evaluation of Monetary Policy in Norway.
- No 12/2011** **Bjørnland Hilde C. and Wilhelmsen Bjørn Roger**
An Independent Evaluation of Monetary Policy in Norway.
- No 13/2012** **Torvik Ragnar, Vredin Anders and Wilhelmsen Bjørn Roger**
An Independent Evaluation of Monetary Policy in Norway.
- No 14/2013** **Boye Katrine Godding and Sveen Tommy**
An Independent Evaluation of Monetary Policy in Norway.
- No 15/2014** **Mork Knut Anton, Freixas Xavier and Aamdal Kyrre**
An Independent Evaluation of Monetary Policy in Norway.
- No 16/2015** **Aamdal Kyrre and Lommerud, Kjell Erik**
An Independent Evaluation of Monetary Policy in Norway.

CME

Centre for Monetary Economics, BI Norwegian Business School

Office Manager: Siv Bjercke

Address: Nydalsveien 37, N-0484 Oslo, Norway

Phone +47 46 41 07 91. Fax +47 46 41 08 01.

E-mail: cme@bi.no <http://www.cme.no>

ISSN 1503-3031